

SKØRE VENSKABER

Af Benny Lihme

Litteratur og film går i af-hospitaliseringens spor.

“Elling” – den mest sete norske film nogensinde, følger to psykiatriske patienters vej ud i samfundet. To “udslustes” venskab og kampe med hinanden og tilværelsen i en lejlighed i Oslo-kvarteret Majorstuen.

Det nye livs mange påbud om normalitet forekommer næsten værre for tomandskollektivet end den gamle gøgeredes regler og forbud.

Den i Hamborg bosiddende forfatter Ingvar Ambjørnsen, “Norge Samtidslitteraturens mest kendte eksil”, har skabt en folkekær litterær figur. Psykiatrikvrulanten, den rethaveriske, hysteriske og tvangsneurotiske Gro Harlem Brundtland-beundrer Elling, har ikke mindst qua store kiosksalg bragt Ambjørnsens samlede bogsalg i det lille sprogområde mod nord over milliongrænsen. Og ikke nok med det, Elling har også været en succes på teater og film.

Ambjørnsen føder Elling i “Utsikt til paradiset” i 1993 (min udgave 12.oplag!). Den fra fødslen faderløse nu 32-årige mand, vokset op i unåde som sengevæder og perfekt mobbeoffer, har levet en særlingetilværelse sammen med moderen. Hvis død han selv mener at være kommet godt over, takket være en anden moder-figur. Synet af statsminister og læge Gro Harlem Brundtland har altid virket beroligende på ham, hvorfor han da også har skiftet frimærke- og sodavandskapsel-samlingen ud med Gro Harlem Brundtland-udklipbøger.

Særling eller ej, seksualdriften er intakt. Det længste jomfruen Elling imidlertid er nået, er lidt onani ved hjælp af et Gro-billede, hvor hun er i våddragt på et surfer-bræt.

I et højhus i en Oslo-forstad har Elling levet sammen med sin mor, uden at vide at konstellationen hele tiden har været kendt og støttet på det lokale bistandskontor. Som chokerer Elling ved at trænge ind i hans fæstning efter moderens død, hvor han med en superkikkert sidder og udspionerer mennesker og liv i boligblokken overfor.

Kommuneøkonomien holder imidlertid ikke til at lade ham blive boende i lejligheden alene. Og næste bind i historien om Elling, “Fugledansen” fra 1995 (mit bind 10.oplag), starter med at Elling efter et sammenbrud vågner op på en psykiatrisk institution. På en to-sengs stue sammen med den ligeledes ensomme 120 kilo kropsligt og mentalt tunge Kjell Bjarne. En rørende type som Lennie i Steinbeck’s “Mus og Mænd”, der som bekendt pga sine uhyrlige kræfter kunne komme til at skade andre fysisk, når noget af godheden og omsorgen skulle deles ud.

Elling er rystet over at “de” har beslaglagt hans udklipsamling med Gro Harlem Brundtland. Og ikke mindst over at skulle tilbringe nætterne sammen med en anden mand, en påduttet værelseskammerat, “der havde en intelligens

som en plæneklipper". Kjell Bjarne har en meget svær "forældre-fobi" (han vil myrde dem), er 32-år, taler med mad i munden/driker mælk af kartonen og "har aldrig pulet".

De to finder imidlertid sammen i et skæbnefællesskab. Hvor McMurphy (Jack Nicholson) er den psykopatiske og extrovert revolterende oprører i "Gøgereden", er Elling (Per Christian Ellefsen) en udspekuleret, rethaverisk og introvert oprører, som det norske filmmagasin Film & Kino misvisende betegner som autist (til gengæld roser magasinet "Elling" for at undgå *Forrest Gump-syndromets* klæbende sentimentalitet). Både McMurphy og Elling har brug for rå muskelkraft som deres adjudanter. McMurphy har den store indianer Chief Bromden ved sin side, Elling støber gerne kuglerne til Kjell Bjarne. Det nye i forhold til "Gøgereden" er, at vi som biografpublikum er flyttet med de psykiatriske patienter fra institutionen og ud i samfundet, hvor vi delagtiggøres i en postmoderne genopsætning af spillet mellem "den ædle vilde" og civilisationens regler og kodeks for interpersonel adfærd. Filmens to hovedpersoner har tilsyneladende levet en så isoleret tilværelse, suppleret med et par års institutionsophold, at de i forhold til den samfundsmæssige normalitet optræder som vor tids "vilde", halvvejs Kaspar Hauser-typer (jvfr. hhv. Truffauts filmatisering af "Den vilde dreng" og Herzogs af "Gåden om Kaspar Hauser").

Ingvar Ambjørnsen's tredje bind i Ellingkrøniken, "Brødre i blodet", kom i 1996, og er det bind som danner forlæg for teateropsætning og filmatisering. Hovedfokus er nu ikke ensomhed, men venskab. I Danmark er Ambjørnsen først og fremmest kendt for sin kultroman "Hvide Niggere" (dansk oversættelse Tiderne Skifter 1988), en generationsroman à la Ulf Lundell's "Jack" i Sverige. Som i "Brødre i blodet", var Ambjørnsen dengang optaget af venskabet blandt nogle individualister som stod sammen om at bryde normalitetens kodeks. De hvide niggere er for nogle de velkendte Erling, Charly og Rita, hvis færden læseren kan følge i 70'ernes outsider-miljøer i det Oslo, som Ambjørnsen ved flere lejligheder med foragt har omtalt som "landsbyen Oslo".

Til skuffelse blandt visse 68-ere, er den stadigvæk langhårede forfatter med Ellingfiguren gået hen og blevet hyggelig. Da jeg

køber billet til filmen i Oslo engang i november, siger kassedamen således smilende til mig, at "den er også så artig".

Jow, den tidligere samfundsfjende Ambjørnsen er blevet samfundsstøtte og folkeeje. I litteraturmagasinet "vinduet" (nr.3, 2000) fortæller denne "litteraturpimp, arbejdsknarker, rødvinbaron" fra sit eksil i Hamborg om glæden ved ikke at være tro overfor nogen. Kultforfatter dengang, kioskforfatter idag. Ambjørnsen har det fint med at have værdikonservative holdninger på nogle områder og være fuldstændigt anarkistisk på andre.

Helt harmløs er historien om Elling dog ikke. Filmen, som Ambjørnsen selv har skrevet manus til, er godt nok mild i tonen, helt og aldeles anderledes end Petter Vennerøds i Norge meget debatterede og censurerede lobotomi-anti-psykiatريفilm "Hvem har bestemt...!?" fra 1978. På mange måder minder den tone "Elling" fortælles i om den tidsmæssigt sammenfaldende danske komedie "Italiensk for begyndere". Hjertevarme, morsom- og pudsigheder, skæve persontegninger, ualmindelige almindelige mennesker der mødes osv. Men også, bag al denne "artighed", en skitse af et koldt og fremmedgørende samfund, som ikke er at takke for den søde musik, der på trods opstår mellem mennesker.

Filmen om Elling har på det punkt et stilsikkert dobbeltgreb: vi hygger os med originalerne i deres udslusningslejlighed på nogenlunde samme måde som vi har hygget os med Jack Lemmon og Walther Matthau i "Hvem støver af": Elling er den økonomiansvarlige i tomandskollektivet, fordi Kjell Bjarne går amok hver gang han får penge i hænderne (han starter med at undergrave deres fællesøkonomi ved umådeholden brug af telefonsex-linjer). Elling står for husordenen, fordi det passer til hans neurotiske karakter, mens Kjell Bjarne sendes på indkøb og står for dåse-madlavning, opvask og andet tungt arbejde. Men vi møder også gennem de to nogle af normaliseringsens absurditeter. Allerede i forbindelse med indflytningen, hvor den skæggede socialrådgiver Frank introducerer dem til den nye lejlighed. Hvor de, som normalt er, skal have hver sit værelse. De to er jo imidlertid under opholdet på den psykiatriske institution blevet venner. Ikke mindst

har nætternes samtaler i sengene bragt dem sammen ud af ensomhedsfølelsen og været et godt alternativ til sovemedicinen. Så det første unormale de gør, er selvfølgelig at flytte sengene sammen på det ene værelse, så de natlige samtaler kan fortsættes.

Frank undlader ikke at fortælle om kommunens forventninger til dem om at være socialt udadvendte. At være normaliseret, er at have sociale kontakter. Hvilket Elling straks opponerer imod: når vi nu endelig, efter megen udskrivningspalaver med kommunen, overhovedet har fået lov til at bryde med det individualistiske princip ved at flytte ud sammen, hvorfor er det første så vi skal gøre, at forlade lejligheden? Vi kan da leve udmærket her i tosamhed, uden at skulle leve op til en eller anden venlig form for påbudsfascisme. Elling går til yderligheder, da han nægter at tage telefonen, når den ringer. Angsten for at blotte sig overfor andre, er stadigvæk i ham. Og har man først taget røret af og sagt det indledende "hallo", har man samtidig blottet sig og indrømmet at man er hjemme. Det kognitive telefontræningskursus som Elling må finde sig i at gennemgå, hvis lejligheden skal beholdes, er blot en af filmens mange herlige scener. Ikke sandt, er der måske noget mere normalt end at tale i telefon?

Som i "Hvide Niggere" fører Ambjørnsen de individualistiske outsiders sammen i et fællesskab. En basis hvorudfra det på forunderlig vis lykkes for både Elling og Kjell Bjarne at leve op til Franks og kommunens normalitetspåbud: Elling får kontakt til en desillusioneret, men sympatisk lokal poet – i poesien er der jo plads for galskaben – mens Kjell Bjarne nærmest falder over en enlig mor. Nogle alment menneskelige relationsdannelser, som viser sig at gavne de to mentale sundhed ganske udenom den psykiatriske professions behandling. Denne outsiderkvartet sammensat af ellers ensomme mennesker, samles om et fælles projekt i form af poetens 8-cylinder Buick 1952, som Kjell Bjarne viser sig at være mand for at fikse op.

Elling udbryder måbende, efterhånden som bilen viser sig at blive køreklar, hvorfor Kjell Bjarne aldrig har sagt noget om disse mekanikertalenter? Svaret er det trivielle, men også for psykiatrien karakteristiske: "Fordi ingen har spurgt." Hvad de ikke har, fordi Kjell Bjarne som barn blev sendt på en specialinstitution, fordi de troede han var idiot. Og hvis alt for mange autoriteter tror det og handler ud fra det, og skriver det

ned i hans papirer, ja, så er han også en mand de kalder idiot. En samfundsskabt én af slagsen. På charmerende illustrativ vis, bliver Elling og Kjell Bjarne filmens version af en ny trend indenfor samfundspsykiatrien. Den såkaldte "empowerment"-retning, der bryder med psykiatriens tunnelsyn/sygdomsperspektiv og byder sig til som en myndighedsgørende trend, hvor det er et fagligt must at spørge en mand som Kjell Bjarne, hvad han interesserer sig for, er god til osv. Interessere sig for hans muligheder og ressourcer, kort sagt, mere end for hans papirer, fortid og symptomer.

Den gamle Buick er rammen om filmens romantiske, fælles grænseoverskridelse. Selvom poeten har kendt bedre tider, har han fortsat et smukt beliggende sommerhus. Som firebanden, denne integration af normale og psykiatriserede outsiders, begiver sig ud til i et sandt sejrstog, som selvfølende subjekter i eget liv. Som vi også så det i Milos Forman's spektakulære Jesus-allegori i "Gøgereden", der hvor McMurphy som den store leder fører sine medpatienter til havs på en luksusmotorbåd, under foregivende overfor bådudlejeren, at det er overlægen og hans assistenter der lige skal ud og slappe af med lidt tunfiskeri.

Selv i et så alvorligt ekspressivt og hudløst værk, som den nylige islandske filmatisering af Einar Mår Gudmundsson's bog "Universets engle", er der en scene som på genial vis bidrager til "latterens politik". Hovedpersonen, til dels tegnet ud fra Mår Gudmundsson's egen psykotiske bror, skulker sammen med et par begavede patientkammerater fra den begravelse, som overlægen på sindssygeanstalten Kleppur højtideligt har givet dem "terrænfrihed" til at deltage i.

I stedet for at gå til begravelse, tager de tre ind på Reykjaviks dyreste restaurant. Og indtage en stor middag, med dyrevine, uden at have en krone på lommen. Turen tilbage til anstalten i politiets salatfad, er disse sindssyges triumftog og sejrparade i forhold til normaliseringsmaskineriet. Filmen lader den sympatiske politimand i salatfadet spørge misundeligt til denne sidste nadver: om de også fik cigarer og det hele efter maden? De gales ind-

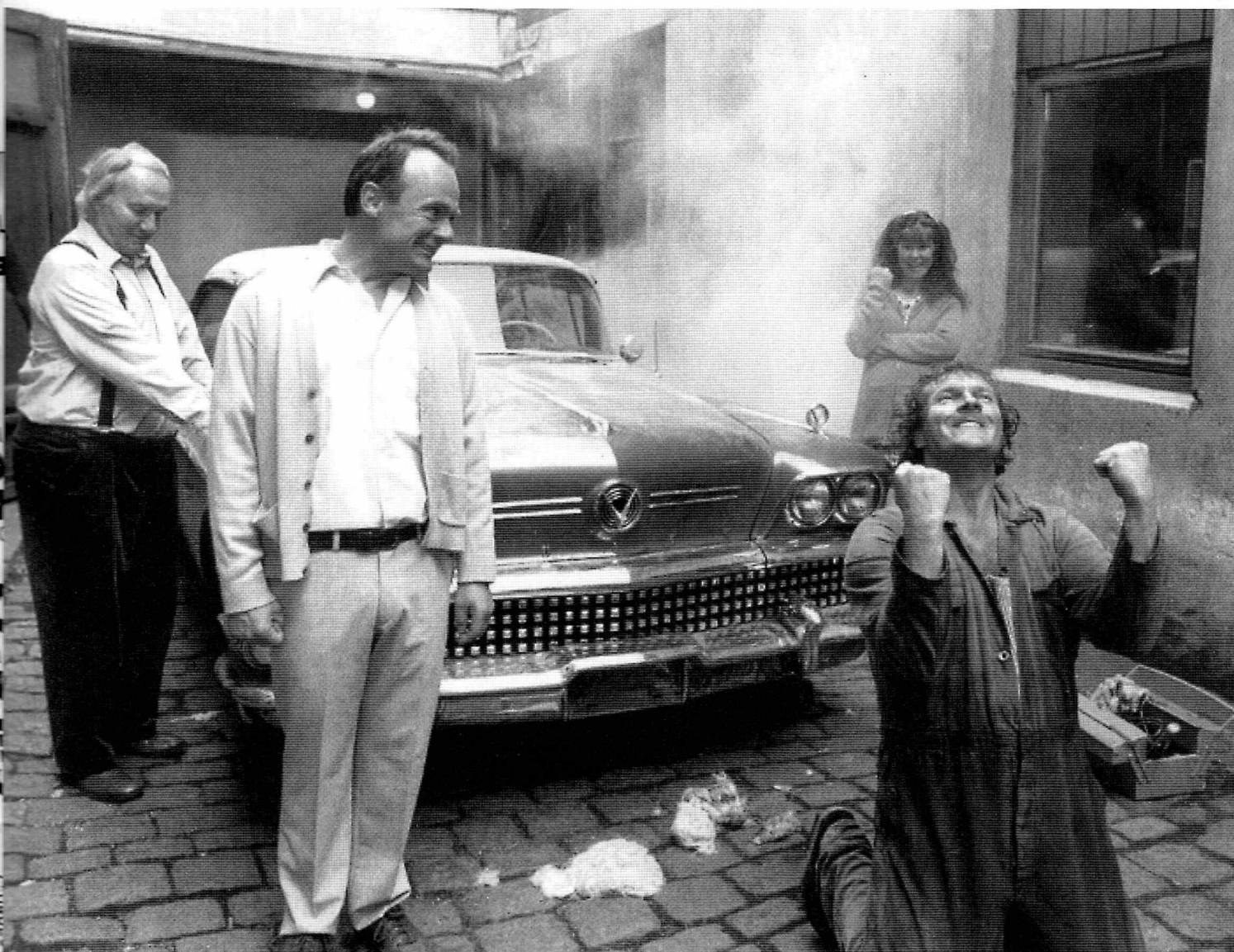

fald tiltaler ham tydeligvis og, ja, er det egentlig rimeligt at lade de sindssyge have monopol på at føre sådanne vanvittige indfald ud i livet?

Den franske idéhistoriker Michel Foucault karakteriserede på et tidspunkt psykiatrien som "lægevidenskabens monolog over galskaben". En monolog som i de senere år er blevet stadig mere højroret (hjernens årti, tiltagende symbiose mellem medicinalindustri og psykiatri, stadig mere udbygget og differentieret diagnosesystem osv). Film og littera-

tur er her helt nødvendige indfaldsvinkler som modvægt til naturvidenskabens fremmedgørelse af den menneskelige galskab i et dødt objektgørende klassifikationssprog. Hvor lægevidenskabens med dens institutioner, diagnoser og kemipræparater ("Day after day, they take some brain away", synger David Bowie i "Universets engle") ser repræsentanter for statistisk opstillede sygdomskategorier, ser kunsten konkrete personer i deres biografiske udfoldelse. Film som "Gøgereden", "Universets engle" og "Elling" er alle lavet

Foto fra filmen Elling

Elling og Kjell Bjarne er nået langt i deres "recovery"-proces. Ikke psykiatrisk behandling, men venskab med hhv. en gammel poet og en enlig mor har bragt dem ud af sygerollen. En film om et skørt venskab, på samme tid stærkt og skrøbeligt.

Jack Nicholson på kommandobroen som McMurphy i "Gøgereden". De gale er brudt ud af den totale institution og har overtaget kommandoen over egne liv.

med forlæg i romaner. I de to sidstnævnte tilfælde med romanernes ophavsmænd som manuskriptforfattere på filmene (Ken Kesey med "One Flew Over the Cuckoo's Nest" ragede uklar med Milos Forman). Modsat naturvidenskaben er roman og film polyfoniske, de kan bringe flere forskellige selvstændige stemmer sammen, som alle er lige vigtige. Omend meget forskellige, er de to aktuelle film "Universets engle" og "Elling" nogle vellykkede og velkomne kontrapunktiske bidrag omkring galskab og samfund. Nogle originalt fremførte modstemmer til den naturvidenskabelige monolog.

Filmene bringer samtidig "gøgerede"-genren udenfor anstaltens mure (Ambjørnsen har som Kesey en fortid som plejer på en psykiatrisk anstalt, hans første bog "23-salen" fra

1981 er en doku-roman om livet på denne anstalt). I "Universets engle" er hovedpersonen Pálmi's selvmord en logisk konsekvens af den totale ensomhed i en kommunalt anvist celle i "ensomhedens højhus". I denne blok for Reykjaviks invalidepensionister, var Pálmi's sidste kontakter, inden styrtet fra højhusets tag, en lokal natradiovært med speciale i nattens ensomme eksistenser. Man mindes "Den af samfundet selvmordede", som Antonin Artaud sammenfattede van Gogh's selvmord.

Ensomheden, det at være usynlig og ikke kunne kaste skygge, er et vilkår for mange i forbindelse med af-hospitalisering og udsulning til "egen bolig". Og kan som sådan være mere ødelæggende end en god gammeldags gang undertrykkelse på tosseanstalten.

Gudmundsson fremstiller i romanen denne problemstilling med udgangspunkt i én af Pálmis medpatienter: "Omkring ham dannede der sig en synlig tomhed, og tit blev han gladst det øjeblik, hvor politiet samlede ham op og kørte ham ud på Kleppur, hvor han tit havde det bedre end ude i den kulde, der kaldes et samfund."

Det at leve alene i "egen bolig" er udslusningens og normaliseringsens ideal. Og Elling og Kjell Bjarne har været igennem mange genvordigheder med Oslo kommune, før de endelig får grønt lys til at flytte ud sammen. Det har så også sine problemstillinger, hvilket der er kommet en herlig film ud af, men er dog først og fremmest skildret som noget livgivende. Alligevel sidder de i Ambjørnsens fjerde og afsluttende bog om Elling, "Elsk meg i morgen" udsendt efter filmen, og tæn-

ker tilbage på de gode gamle dage, hvor der var kompetent institutionel undertrykkelse til: "Om jeg husker? Jeg fik nærmest en klump i halsen. Godt nok havde jeg været i konstant opposition til psykologer og plejere. Men Kjell Bjarne havde helt ret. Det havde været en god tid. En tid fyldt med meningsfulde stridigheder. Ja, på mange måder var det de konflikter, som havde holdt mig vågen, eller rettere: havde vækket mig fra den dvale jeg befandt mig i efter mors bortgang. Jeg har aldrig kunnet tåle uretfærdighed af nogen slags, og på Brøyne var der nok af den slags at gribe fat i. Mit kritiske blik havde fæstet sig ved selve organiseringen af institutionens drift som hverdagens små detaljer. Ingen sag havde været for lille for mig. Jeg kunne i hvert fald trøste mig med en god samvittighed. Jeg havde gjort alt jeg kunne."

Reproduktion Det Danske Filminstitut, Billed- og Plakatarbivet.

"Normalisering" i filmen "Universets engle": I stedet for at gå til en medpatients begravelse, udnytter tre patientkolløgere fra Reykjavik-anstalten Kleppur terrænfriheden til en empowerment-aktion. Stor middag på Islands dyreste restaurant – uden en krone på lommen.